

**«Твой старый друг П. Столыпин»
(до історії стосунків М.П. Урусова та П.А.Столипіна)**

В статті висвітлюється характер стосунків між князем М.П. Урусовим, що стояв на чолі дворянства Катеринославської губернії (1908-1917), та П.А. Столипіним – Головою ради міністрів Російської імперії (1906-1911).

Ключові слова: губернатор, протекція, сенат, дворянство.

В статье освещается характер взаимоотношений между князем Н.П. Урусовым, который стоял во главе дворянства Екатеринославской губернии (1908-1917), и П.А. Столыпиным – Председателем совета министров Российской империи (1906-1911).

Ключевые слова: губернатор, протекция, сенат, дворянство.

This article introduces nature of relationship between prince N.P. Urusov, which was marshal of the nobility in Katerinoslav province (1908-1917), and P.A. Stolypin – the Head of Russian empire Council of Ministers (1906-1911).

Keywords: governor, patronage, senate, nobility.

Визнаним фактом є те, що значна роль в історії належить окремим особистостям або групам осіб. Саме тому на кожному етапі розвитку історичної науки дослідники намагаються відштовхуватися у своїх пошуках від діяльності конкретних осіб. З плином часу та появою нових методів історичного дослідження, а також розвитком гуманітарної сфери науки взагалі, з'явилася можливість провадження міждисциплінарних досліджень. Об'єктом в них виступає не виокремлена з загального контексту персона, а масив її невидимих до цього часу зв'язків з оточуючим світом, мотиви діяльності, включеність до певної групи не лише за політичними переконаннями, а й за схожістю комплексу психофізичних характеристик, інтересів, дружніх відносин, кохання та навіть хобі. І безперечно, що цей масив має вагомий вплив на поведінку об'єкту дослідження, а отже і на розвиток історичних подій. У цих умовах еволюціонує й історична наука, погляди якої все частіше спрямовуються на виявлення та науковий аналіз таких навколо особових систем зв'язків. Більшої актуальності та цікавості ця проблематика досягається у випадку потрапляння до контексту дослідження таких непересічних особистостей як Петро Аркадійович Столипін та Микола Петрович Урусов. За таких умов актуальність дослідження підвищується, оскільки містить у собі глобальний, загальноукраїнський та краєзнавчий рівні.

Безперечно, особа П.А. Столипіна та його роль в історичних подіях давно користується попитом серед дослідників, але й дотепер його історико-політичний спадок викликає безліч дискусій та не втрачає своєї актуальності. Сприяє цьому й те, що його постать набула міжнародної ваги у дослідницькому світі. Це пояснюється географією його служби та кінцевим її шаблем у вигляді посади Голови ради міністрів Російської імперії. Так, у Російській Федерації

(Москва) діє Фонд дослідження спадку П.А. Столипіна, дослідники якого займаються опрацюванням матеріалів, що стосуються його життя та діяльності [12; 13; 14; 15]. Досліджується його постать і у Білорусі. З-поміж білоруських дослідників можна назвати В. Черепицю та його монографію «История Гродненщины XIX–XX столетий в событиях и лицах (исследования, документы, комментарии)», що була видана 2003 року в м. Гродно [20]. В ній автор дає характеристику гродненському періоду губернаторства П.А. Столипіна та короткі біографічні відомості про нього. У 2007 році, знову ж таки в Гродно, колективом авторів була опублікована праця «Гродненские губернаторы (1801-1917): документально-биографические очерки», у якій повно наведено віхи життя П.А. Столипіна [1]. Приділяється йому увага й західними дослідниками, що можна пояснити як його політичною діяльністю, так і виданими у еміграції спогадами його дітей. Свої спогади про батька донька Марія опублікувала у Нью-Йорку [2], а син Аркадій – у Парижі [19]. В той же час, постать князя М.П. Урусова лише починає розроблятися та не може конкурувати з П.А. Столипіним, що, звісно, зумовлено їх різною історичною вагою. Напевно, саме тому й виникає слушне запитання стосовно того, що ж могло поєднувати цих осіб.

М.П. Урусов та П.А. Столипін належали до старовинних дворянських родів і були однолітками. Перший з них народився 31 березня 1863 року у родині Петра Олександровича Урусова, камергера Двору його Величності [9]. Столипін народився 2 квітня 1862 року, а його батьком був обер-камергер Аркадій Дмитрович Столипін [5]. П.О. Урусов проходив свою військову службу на Кавказі, брав участь у чеченських походах 1840 року. Його хоробрість та відвага відмічалася у рапорті генерала А.В. Галафеева, який і командував загоном [8]. Перебуваючи на Кавказі, П.О. Урусов приятелював з Михайлом Лермонтовим, якого він зобразив у своєму альбомі з малюнками [4; 6; 8]. До речі, М.Ю. Лермонтов доводився родичем Столипіних, і, за однією з версій, дитинство Петра Столипіна минуло у підмосковному маєтку Средніково [20, с. 6], у якому колись мешкав поет (за іншою версією – у маєтку Колнобережє під Ковно) [1, с. 112].

За час своєї кар'єри військового П.О. Урусов був ад'ютантом у князя Долгорукова та графа Бенкендорфа. У 1852 році він був звільнений за сімейними обставинами у чині полковника. Продовжував свою службу у Міністерстві внутрішніх справ. У 1863 році Петра Олександровича було призначено у м. Вільно до комісії з політичних справ. Аркадій Дмитрович Столипін був учасником Кримської війни та севастопольським героєм, який дослужився до чину генерал-ад'ютанта [1, с. 112]. Певний час він навіть був наказним атаманом Уральського козачого війська східного російського форпосту.

За досягненням сином Петром шкільного віку А.Д. Столипін разом з родиною переїздить до Вільно, де Петра влаштовують на навчання до Віленської гімназії, у якій він навчався з 1874 по 1879 рік [20, с. 6]. На жаль, немає точних відомостей про те, чи навчався у цій гімназії Микола Петрович

Урусов. Та спираючись на той факт, що він у 1885 році закінчив Імператорський Олександрівський ліцей, можна це припустити [11]. Такий висновок можливий, враховуючи, що навчання у Олександрівському ліцеї поділялося на два курси по три роки, а до цього Урусов, безперечно, мав навчатися у Вільно, де мешкав з родиною. Тобто, навчався він там у той самий період, коли й П.А. Столипін. Напевно, тоді й відбулося їхнє знайомство, яке переросло у дружні стосунки. Цілком можливим є й факт їхнього спільного навчання. Безперечно, були знайомі і їхні родини, чому сприяли традиції світського життя та розміри тогочасного Вільно. З 1879 року їхні шляхи розходяться, оскільки М.П. Урусов вступає до Олександрівського ліцею, а з переводом А.Д. Столипіна до Орла, туди переїздить і вся родина. Закінчував своє навчання П. Столипін у тамтешній гімназії, у 1881 році він вступив на фізико-математичний факультет Санкт-Петербурзького університету. У 1885 році бачимо його кандидатом цього факультету [1, с. 112].

Свою службову кар'єру вони обидва розпочинали у Міністерстві внутрішніх справ. Але якщо кн. М.П. Урусов все життя продовжував свій шлях по цій лінії, то П.А. Столипіна у 1886 р. за власним бажанням було переведено до Департаменту землеробства та сільського господарства Міністерства державного майна [1, с. 112]. За час свого службового шляху М.П. Урусов побував головою Томського губернського правління, віце-губернатором Володимирської губернії, губернатором Гродненської та Полтавської губерній. Столипін же лише двічі очолював губернії – Гродненську та Саратовську. До цього він був спочатку предводителем дворянства Ковенського повіту, а потім і Ковенської губернії. По лінії губернаторства М.П. Урусова та П.А. Столипіна є одне співпадіння – вони обоє очолювали Гродненську губернію. Більше того, саме Столипін замінив на цій посаді кн. Урусова, коли його було призначено у Полтаву. Під час свого гродненського губернаторства П.А. Столипін робив перші спроби реорганізації системи сільського господарства через створення хуторів німецького зразку [1, с. 114-117]. Цілком можливо, що цьому сприяла ревізія, проведена перед тим у губернії М.П. Урусовим [17].

У фондах Російського державного архіву літератури і мистецтва зберігаються два листи П.А. Столипіна до М.П. Урусова, які відносяться до полтавського періоду останнього, та є безперечним підтвердженням їхніх дружніх стосунків.

Перший з листів датовано 22 серпня 1905 року. Він написаний ще під час перебування П.А. Столипіна на посаді губернатора у Саратові, коли Урусов лише розпочинав свій шлях до найвищих посад у державі. У ньому Столипін характеризує ситуацію з загонами козаків, які він використовував для наведення ладу у губернії під час селянських заворушень, та прохає Урусова приєднатися до клопотання перед Д.Ф. Треповим, який того часу був очільником поліції та командувачем жандармського корпусу, стосовно приписки до козацьких загонів офіцерів регулярної кавалерії, що у свою чергу мало сприяти їхній більшій дисциплінованості. На цей крок його спонукали заворушення, влаштовані козаками [18, арк. 1-2]. На жаль, фактів підтримки

цього клопотання Урусовим немає. Однак у подальшому командувати загонами було доручено генерал-ад'ютантам.

Саратовська губернія однією з перших в імперії зіштовхнулася з селянським рухом та революційними виступами. Невдовзі з такими ж проблемами довелося мати справу і М.П. Урусову на посаді губернатора Полтавської губернії. Цікаво те, що він використовував таку ж тактику боротьби з селянськими заворушеннями, як і Столипін. Але, якщо Столипін вона принесла дивіденди у вигляді спочатку посади Міністра внутрішніх справ, а невдовзі і Прем'єр-міністра, то для Урусова вона мала трагічні наслідки, пов'язані з відомим каральним рейдом Філонова та «Сорочинською трагедією». Це відбулося, оскільки був втрачений контроль над її реалізацією, у першу чергу, через те, що Урусов відсторонився від подій, нею спричинених, у той час як Столипін, застосовуючи її, часто виїздив до губернії задля особистого контролю. Хоча причиною цього була тяжка хвороба князя Урусова, яка невдовзі змусила його піти у відставку та виїхати на лікування за кордон.

У 1907 році князь М.П. Урусов став сенатором. Протекцію у цьому йому склав П.А. Столипін, який був у той час міністром внутрішніх справ. Цей факт біографії М.П. Урусова розкривається у другому листі П.А. Столипіна до Урусова від 10 червня 1906 року, у якому він пише, що клопотав перед царем про призначення. Микола II при цьому дуже співчував князю і обіцяв, що обов'язково потурбується про нього. Цар одразу ж наказав призначити Урусова до Ради Міністрів (тимчасово). Зважаючи на дату написання листа, можна зробити висновок, що Урусов з початку свого захворювання, а, можливо, ще й раніше, домагався свого призначення до Сенату, однак його переповненість, а також хвороба Миколи Петровича завадили цьому. Хоча, з іншого боку, перебіг хвороби та звільнення з посади Полтавського губернатора лише прискорили це призначення у подальшому. Ще однією проблемою на шляху до Сенату, стало намагання М.П.Урусова отримати призначення неprisутнім сенатором, задля можливості поєднувати цю діяльність з іншою службою на місцях. Проте, на таке призначення не погодився міністр юстиції. Столипін зазначав, що це можливо вирішити лише з приїздом Миколи Петровича до Санкт-Петербурга [18, арк. 3]. В Сенаті князя Урусова було призначено до Департаменту герольдії. У 1908 році його було переведено до неprisутніх сенаторів, чому слугувала об'єктивна причина – його обрання Катеринославським губернським предводителем дворянства [9].

Сама ж форма звертання Столипіна у листі до Урусова (а саме: «Милый Коля!» у першому листі, та «Дорогой Коля!» – у другому), а також його завершення («Твой старый друг П.Столыпин») передбачає дружні відносини Столипіна та Урусова. А протекція Столипіна у цьому питанні взагалі є непересічним фактом, оскільки за згадками доньки Столипіна Марії Бок, батько не був прихильником таких взаємовідносин і відмовляв навіть рідні: «Конечно, с первых дней губернаторства моего отца стали осаждают просьбами о получении места. Даже я получала письма с просьбами о заступничестве. Мой отец терпеть не мог этих ходатайств о «протекции», и ни родные, ни знакомые

не получали просимого, кроме очень редких случаев, когда были этого действительно достойны» [2, с. 116-117].

Відомими є й деякі факти зустрічей Урусова та Столипіна. Так, за спогадами М.П. Бок, князь Урусов відвідував її батька коли той перебував на посаді гродненського губернатора. Перебуваючи у Гродно, в губернаторському будинку Столипіна, М.П. Урусов катався на велосипеді анфіладою кімнат у їхньому будинку, що, безумовно, є свідченням їхніх близьких стосунків [2, с. 114]. Інша зустріч згадується у листі Я.Г. Гололобова до Д.І. Яворницького. Вона відбулася на початку грудня 1908 року у Петербурзі. Під час зустрічі за одним столом з Урусовим та Столипіним, як пише Я.Г. Гололобов, розмова велася про Яворницького [3].

Зважаючи на свої часті відрядження у справах служби до Санкт-Петербурга, М.П. Урусов мав змогу часто бачитись з Столипіним, однак, на жаль, про подібні побачення інформації немає.

Аналізуючи ці листи Столипіна, можна зробити висновок, що окрім його особистих дружніх стосунків з Урусовим знайомими були й їхні родини. Так, у кожному з своїх листів Столипін переказував вітання Вірі Георгіївні, а також дякував за її пам'ять про нього.

Безперечно, що знайомство з дитинства у значній мірі сприяло подальшим дружнім стосункам цих державних мужів. Не менш важливими була й їхня близькість за інтересами та поглядами. Вони протягом свого життя залишалися переконаними монархістами, постійно підтверджуючи це власною службою. Близькими вони були й за своїми приватними захопленнями. Обидва цікавилися сільським господарством. Це захоплення у П.А. Столипіна спостерігалось ще з часів навчання у Віленській гімназії, а з плином часу цілком його захопило та втілювалося у його політичних рішеннях, твердженнях і виступах. Не був у дитинстві відстороненим від сільського господарства і М.П. Урусов, чому сприяли великі маєтності батьків та система виховання у родині. Як Микола Петрович, так і його рідні брати – Сергій, Володимир та Олександр, з захопленням займалися сільськогосподарською наукою. Особливо виділяються Сергій та Володимир, які по собі залишили друковані твори, що досі є актуальними.

М.П. Урусов мав власний конезавод у маєтку Ундол-Степанівка, на якому вирощував відомі на той час породи коней [16]. Вінцем його захоплення сільським господарством, безперечно, можна вважати Південно-руську обласну сільськогосподарську, промислову та кустарну виставку 1910 року у м. Катеринославі, творцем ідеї проведення якої та головою розпорядчого комітету він був. До речі, саме П.А. Столипін був попечителем цього заходу, але не зміг бути на ньому присутнім. Ця подія, без перебільшення, була одним з найграндіозніших видовищ у Російській імперії на початку ХХ ст. Отримав на ній свою нагороду і кн. Урусов, коней якого було відмічено журі конкурсу [10]. Спрямування та захоплення М.П. Урусова характеризує його придворний чин – шталмейстер, що у поясненні виглядає як «головний конюший».

Достеменно відомо, що під час перебування на посаді гродненського губернатора П.А. Столипін завідував місцевим відділенням Червоного хреста

[1, с. 114-117], служінню в якому кн. Урусов присвятив себе, перебуваючи на різних посадах та в різних містах, а під час Першої світової війни він навіть був головноуповноваженим Червоного хреста Південного району.

Схожим був і фінал їхнього життя. П.А. Столипін наприкінці серпня 1911 р. перервав відпустку та виїхав до Києва на відкриття пам'ятника Олександрю II. Там 1 вересня 1911 року його було смертельно поранено у Київській опері агентом охоронного відділення МВС есером Д.Г. Богровим. 5 вересня він помер [1, с. 114-117]. Кн. Урусов пережив його на сім років. Після падіння Російської імперії, намагаючись уникнути арешту, він був змушений виїхати до Кисловодська, але там його й було заарештовано. У подальшому, його разом з іншими заарештованими було переправлено до П'ятигорська, де в ніч з 18-го на 19-е жовтня 1918 р., жорстоко страчено [7].

Отже, вищезначене підтверджує актуальність та перспективу подальшої розробки постаті М.П.Урусова та його внеску у розвиток Катеринославщини, а також виводить цю проблематику на загальнодержавний рівень.

Бібліографічні посилання:

1. Афанасьєва Т.Ю., Горячева Р.Ф., Швед В.В. Гродненские губернаторы (1801-1917 гг.) : документально-биографические очерки) / Т.Ю. Афанасьєва, Р.Ф. Горячева, В.В. Швед. – Гродно: Гродн. тип., 2007. – 168 с.
2. Бок М.П. П.А. Столыпин. Воспоминания о моем отце / М.П. Бок. – Нью-Йорк: Издательство имени Чехова, 1953. – 348 с.
3. Гололобов Я.Г. Лист до Д.І. Яворницького. – ДІМ. – Арх. 13299.
4. Государственный литературный музей. – Альбом П.А. Урусова. – Инв.№33694/123. – Рисунок, карандаш.
5. Изгоев А. П.А. Столыпин. Очерк жизни и деятельности / А. Изгоев. – М.: Кн-во К.Ф. Некрасова, 1912. – с. 7.
6. Корнилова А.В. Кавказское окружение Лермонтова в альбомах современников / А.В. Корнилова // М.Ю. Лермонтов: Исследования и материалы. — Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1979. — С. 373—391.
7. Красный террор в годы Гражданской войны. – М.: Терра, 2004.
8. Назарова Л.Н. Лермонтов в отряде генерала А. В. Галафеева в 1840 г.: (Об одном рисунке из альбома П.А. Урусова) / Л.Н. Назарова // М.Ю. Лермонтов: Исследования и материалы. — Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1979. – С. 415-419.
9. Н.П. Урусов // Русская правда. – 1912. – 8 сентября. – №1704. – с. 4.
10. Отчет-альбом Южно-Русской областной сельскохозяйственной, промышленной и кустарной выставки, в г. Екатеринославе, с 1-го июня 1910 по октябрь 1911 года. – Екатеринослав: Типо-цинкография Г. Берга, 1912. – 666 с.
11. Памятная книжка лицеев: 1811 – 1911. – СПб.: Типография министерства внутренних дел, 1911.
12. П.А. Столыпин: Биохроника. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2006. – 376 с.
13. П.А. Столыпин. Мысли о России. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2006.
14. П.А. Столыпин: Переписка. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 704 с.
15. Пожигайло П.А., Шелохаев В.В. Петр Аркадьевич Столыпин: Интеллект и воля / П.А. Пожигайло, В.В. Шелохаев. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. – 239 с.

16. Свидетельства Ундол-Степановского конного завода князя Н.П. Урусова Екатеринославской губ. Новомосковского уезда Котовской волости. 1902 г. – ДІМ. – Арх. 544.
17. Солоневич Л. Краткий исторический очерк Гродненской губернии за сто лет ее существования. 1802 – 1902 / Л. Солоневич. – Гродно: Губ. Тип., 1901.
18. Столыпин П.А. Письмо к Н.П. Урусову // РГАЛИ. – Ф.1335. – Оп. 1. – Д. 179.
19. Столыпин А. П.А. Столыпин (1862-1911) / А. Столыпин. – Париж, 1927. – 42 с.
20. Черепица В.Н. ...Не потерять связующую нить: История Гродненщины XIX–XX столетий в событиях и лицах (исследования, документы, комментарии) / В.Н. Черепица. – Гродно: ГрГУ, 2003. – 420 с.

Надійшла до редколегії 16.04.2010 р.